

CEMÂL-İ HALVETÎ'NİN ESRÂR-I GARÎBE ADLI MESNEVÎSİNDE ARUZ İMLÂSINA DAİR UYGULAMALAR VE BAZI ARUZ TASARRUFLARI

Şerife AĞARI¹

ÖZET

İlk önce Araplarda ortaya çıkan daha sonra Farslara oradan da Türklere geçen aruz vezninin Türkçeye tatbikinde çeşitli sıkıntılar yaşanmıştır. Türkçede uzun sesin bulunmayışı bunun temel sebeplerindendir. Özellikle Eski Anadolu Türkçesinin geçerli olduğu dönemlerde bu sıkıntı şairleri kelimelerin imlâsına müdahale etmeye mecbur bırakmıştır. Böylelikle aruza bağlı gelişen bir imlâ uygulaması ortaya çıkmıştır. Aruz imlâsı da denilen bu uygulama genellikle içerisinde uzun ses barındırmayan Türkçe kelimeler için geçerlidir. Ancak yapılan çalışmalar gösteriyor ki sadece Türkçe kelimelerde değil Arapça ve Farsça kelimelerde de bir takım imlâ değişiklikleri yapılmıştır. Bu uygulama Türkçe kelimelerde genellikle kısa seslerin uzun okunmasını sağlamaya yönelikken Arapça ve Farsça kelimelerde uzun seslerin kısa okunmasına yöneliktir.

Bu çalışmada Cemâl-i Halvetî'nin 15. yüzyılın ikinci yarısında kaleme aldığı Esrâr-ı Garîbe adlı mesnevisinin Kastamonu Yazma Eserler Kütüphanesi 37 Hk 145/2 numarada kayıtlı nüshası üzerinde müstensihin metnin istinsahında uyguladığı aruz imlâsı ve çeşitli aruz tasarrufları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Aruz vezni, aruz imlâsı, aruz tasarrufları, Esrâr-ı Garîbe, Cemâl-i Halvetî.

APPLICATIONS ON PROSODY DICTATION AND CERTAIN PROSODY PRACTICES AT ESRÂR-I GARÎBE

ABSTRACT

Prosody was firstly appeared by Arabs. Later, Persians and Turkish people used this prosody. On the hand, there have been some difficulties on application of prosody at Turkish. Basic reason is that there isn't long sound in Turkish. Especially at Old Anatolian Turkish, many poets had to manipulate to dictation of the words. Hence a new dictation application depending on prosody. This application, called prosody dictation, have been used for Turkish words, not containing long sounds. But some researches have shown that there have been some changes not only at Arabic and Persian words. This application in Turkish words is to read short sounds as long sounds. On the other hand, in Arabic and Persian words is to read long sounds as short sounds.

In this article, prosody dictation and some prosody practices have been studied according to Esrâr-ı Garîbe of Cemâl-i Halvetî, wrritten at second half of 15. Century. This work regisrated at Library of Manuscripts in Kastamonu, numbered 37 Hk 145/2.

Key Words: Prosody, prosody dictation, prosody practices, Esrâr-ı Garîbe, Cemâl-i Halvetî.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, serifeuzun37@hotmail.com

GİRİŞ

Türkçenin Arap alfabesiyle imlâsı her dönemde çeşitli farklılıklar göstermektedir. Özellikle Türkçedeki ünlü seslerin Arap harfleriyle gösterilemeyişi birtakım sıkıntılara sebep olmuştur. Her ne kadar ilk dönemlerde hareke ile bu sorunun üstesinden gelinmeye çalışılsa da tam anlamıyla başarı sağlanamamıştır. Ayrıca manzum metinlerde aruzun Türkçeye tatbiki özellikle ilk dönem şairlerini oldukça zorlamıştır. Bilhassa Türkçede uzun sesin bulunmayışı bu güçlüğü temel sebeplerindendir. Şairler bu güçlüğü aşmak için çeşitli çözümler üretmişler, kelimeler üzerinde birtakım tasarruflarda bulunmuşlardır. Bu tasarruflar imlâyâya da yansımıştır. Buradan hareketle Türkçenin sadece Arap harfleriyle yazımının değil aruza göre yazımının da Türkçenin imlâsında belirleyici olduğu söylenebilir.²

Aruz vezni belirtmek için, farklı bir imlâ sisteminin kullanıldığından ilk defa söz eden kişi Ali Nihat Tarlan'dır. Türkiyat Mecmuası'nda yer alan *Bir İmlâ Hususiyeti* adlı makalesinde (1935: 229), 15. yüzyılda yazılmış Şeyhî ve Ahmedî divanlarının iki nüshasını incelediğini, nüshalardaki manzumelerin aruza uygun olarak istinsah edildiğini; "Türkçe kelimeler aruz vezni içinde imalelere uğramıştır. Divanı yazan veya istinsah edenler aruz vezne vakıf şahsiyetler olduğundan imâleli yerlerde muhakkak sesli harf koymuşlardır." diye ifade eder ve konuyla ilgili çeşitli örnekler verir.

Ağah Sırrı Levend de Âşık Paşa'nın Fakr-nâme ve Vâsıf-ı Hâl mesnevilerini ele aldığı makalesinde (Levend, 1953: 210-212) benzer bir duruma dikkat çekmektedir. İmlâ hususiyetlerini incelediği bölümde her iki mesnevinin imlâsında müstensihlerin kelimelerin yazımında vezne uyduklarını belirtir. Özellikle Türkçe kelimelerde vezne uyarak imâlelerin imlâ harfiyle belirtildiğini ve buna bağlı olarak bazı kelimelerin ikili yazımının söz konusu olduğunu örneklerle göstermiştir. Ancak Arapça kelimelerin imlâsında vezin zaruriyetiyle de olsa değişikliğe gidilmediğini, Farsça kelimelerde ise Türkçe kelimelerdeki gibi vezne bağlı değişikliklerin yapıldığını ifade eder.

Aruzun tatbiki ile ilgili imlâdaki bu tür farklılıklar şairin aruz tasarrufu olarak da kabul edilmektedir. Buna göre Osmanlı şairleri aruz vezninin çıkmasını sağlamak için özellikle Türkçe sözcüklerde hecelerin ses değerlerini değiştirerek metni vezne uygun hale getirmişlerdir (Aksoyak 2008: 396).

Bu durum Atabey Kılıç (2008: 472) tarafından aruz imlâsı olarak ifade edilmekte ve "Türkçe kelimelerin, bilhassa vokalleri bakımından, aruza yani aruz tef'ile ve kalıplarına, buradaki kapallık açıklık esasına uyularak yazılmasıdır." şeklinde tanımlanmaktadır. Buna göre Türkçe kelimelerde ve bilhassa fiillerde aruzu esas alan bir

² İmlâ hususiyetleri ve bilhassa aruz imlâsı ile ilgili makaleler için bkz. Kılıç, Atabey. "Aruz İmlâsı Üzerine Notlar", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/6, Fall, 2008.; Aksoyak, İsmail Hakkı. "Osmanlı Şairlerinin 'Aruz Tasarrufları' ve Araştırmacıların Gereksiz Müdahaleleri", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/6, Fall, 2008.; Çeltik, Halil. "Ahmed-i Rıdvan Dîvanı'na Göre Eski Harfli Metinlerde Vezin-İmlâ İlişkisi", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/6 Fall 2008.; Paksoy, Kezban. "Tuhfe-i Mîr'de Aruz İmlâsına Dair Notlar", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/6 Fall 2008.



İmlâ söz konusudur. Özellikle Eski Anadolu Türkçesinin ağırlıklı olarak kullanıldığı metinlerde bu durum daha açık bir şekilde görülmektedir. Zira Türkçenin kısa seslerinin aruza uygun hale getirilmesi ancak imâl adı verilen durumla mümkün olmaktadır. Adı geçen çalışmada da belirtildiği üzere aruz imlâsı sadece Türkçe kelimelerde değil Arapça ve Farsça kelimelerde karşımıza çıkmaktadır. Türkçe bir kelimeye açık heceye denk gelen kısa ses medli imlâ edilirken Arapça ve Farsça kelimelerde de kapalı heceye denk gelen uzun sesin medsiz imlâ edildiği görülmektedir. Bu yüzden kelimelerdeki aruza göre imlâ farklılıkları aruz imlâsı olarak nitelendirilecekse kanaatimizce bunun içerisine Arapça ve Farsça kelimeler de dâhil edilmelidir.

Aruzun Türkçeye tatbikindeki bu tür farklılıklar çeşitli çalışmalarda aruz imlâsı, aruz tasarrufu, imlâ/telaffuz çeşitliliği/sapması gibi farklı adlarla adlandırılmıştır. Son dönemde konuyla ilgili yapılan bir çalışmada ise Türkçenin ses, şekil, kelime, cümle ve anlam bilgisine aykırı olmamak kaydıyla konuşma dili veya yazı dilindeki herhangi bir kurala dayanan imlâ/telaffuz tasarruflarının caiz olarak değerlendirilip imlâ/telaffuz çeşitliliği; Türkçenin ses, şekil, kelime, cümle ve anlam bilgisine aykırı olan imlâ/telaffuz tasarruflarının ise, fahiş olarak değerlendirilip imlâ/telaffuz sapması olarak kabul edilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Düzenli-Bulak 2018:168).

Her ne kadar imlâdaki bu farklılıklar için aruz tasarrufu, aruz imlâsı imlâ/telaffuz çeşitliliği/sapması gibi adlandırmalar yapılsa da bu uygulamanın bütün şairler ve bütün metinlerde geçerli olduğunu söylemek mümkün değildir. Aruza göre imlânın, Eski Anadolu Türkçesi dönemi ile erken 16. yüzyıl manzum metinlerinde sıklıkla uygulanırken diğer dönemlerde yazılan manzum eserlerde daha az karşılaşılan bir durum olduğu belirtilmektedir (Yazar 2016: 284).

Aruz imlâsı ile ilgili bir diğer husus da şair ya da müstensihin metni istinsah ederken bu imlâyı uygulama konusunda tutarlı olup olmadığıdır. İncelediğimiz metinde de görüleceği üzere aruza göre kelimelerin yazımı farklılık göstermekte ancak yer yer bu hususa dikkat edilmediği de görülmektedir. Dolayısıyla aruzdan kaynaklı imlâ farklılıklarının birer kusur mu yoksa bilinçli bir tercih mi kabul edilmesi gerektiği henüz bir netlik kazanmamıştır. Ancak birtakım hata ve tutarsızlıklara rağmen bunun bilinçli bir tercih olduğu kanaatindeyiz. Zira farklı eserler üzerinde yapılan bu minvaldeki çalışmalar aruza bağlı imlâ uygulamasının benzer şekilde olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada Cemâl-i Halvetî'nin Esrâr-ı Garîbe adlı mesnevîsinin Kastamonu Yazma Eserler Kütüphanesi 37 Hk 145/1 numarada kayıtlı nüshası üzerinde müstensihin metnin istinsahında uyguladığı aruz imlâsını ve çeşitli aruz tasarrufları incelenmiştir. Metin nüshanın 1b-41a sayfaları arasındadır. Yazı türü harekeli nesihtir. Müstensihi ve istinsah tarihi belli değildir (Ağarı 2019:27).

Esrâr-ı Garîbe 15. yüzyıla ait, mesnevî nazım şekliyle yazılmış tasavvufî bir eserdir. Klasik mesnevî tertibine uygun olarak yazılan eser 996 beyittir. Eserde iki farklı vezin uygulanmıştır. 1 ile 565. beyitler arası *fâilâtün fâilâtün fâilün*, 566 ile 608. beyitler arası *mefâilün mefâilün feûlün*, 609 ile 679. beyitler arası *fâilâtün fâilâtün fâilün*, 680 ile 996. beyitler arası *mefâilün mefâilün feûlün* vezniyle yazılmıştır. Eserin giriş kısmında tevhid,



na't, dört halifeye ve Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'e övgünün ardından sebab-i telif bölümü yer almaktadır. Giriş bölümünden sonra *Âgâz-ı Kitap* bölümü bulunmaktadır. Bu bölümde önce tasavvufi olarak kalbin yedi tavrına sonra o tavrıla ilgili bir hikâyeye yer verilmiştir. Bölümün sonuna doğru kalplerin tavırlarının temsilleri tek tek ele alınmış, yedi peygamber yedi tavrın temsili olarak belirlenmiştir (Ağarı 2019:19).

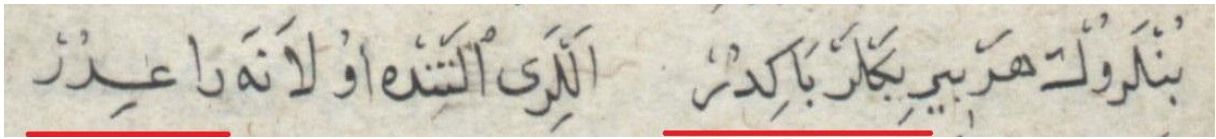
15. yüzyılın ikinci yarısında yazılan eserde Arapça ve Farsça kelimelerin sıklıkla kullanıldığı ancak Eski Anadolu Türkçesi dönemi dil özelliklerinin de devam ettiği dikkat çekmektedir. Eserin imlâsında hem Türkçe kelimelerde hem de Arapça ve Farsça kelimelerde aruzun etkisi bulunmaktadır.

1. Türkçe Kelimelerin Aruza Göre İmlâ Edilmesi

Türkçede uzun ünlü bulunmayışı aruzun Türkçeye tatbikini zorlaştırmıştır. Bu zorluğu farklı şekillerde aşmaya çalışan şairler aruza göre bir imlâ uygulaması geliştirmişlerdir. Her ne kadar belirli bir kuralı bulunmasa da uygulamada bu imlânın varlığı aşikârdır. İncelediğimiz metinde aruz vezni gereği uzun okunması gereken Türkçe kelimeler normal yazılışlarından farklı olarak medli yazılmış ayrıca med harfinin kullanıldığı heceler çoğu zaman dik kesre ile de harekelenmiştir. Bu durum hem isim, sıfat ve zamirlerde hem de fiillerde ve eklerde açık bir şekilde görülmektedir.

- İsim , Sıfat ve Zamirler

Türkçe *beg* kelimesinin aynı mısırda vezne göre iki farklı yazımı dikkat çekmektedir. İlkinde *beg* kelimesi medsiz yazılırken ikincisinde fâ'ilün tefilesinin fâ kapalı hecesine denk geldiği için med harfi olan elifle yazılmıştır. Ayrıca ikinci mısırda aslı *râ'î* olan Arapça kelimenin vezin gereği medsiz olarak *râ'i* şeklinde yazıldığı görülmektedir.

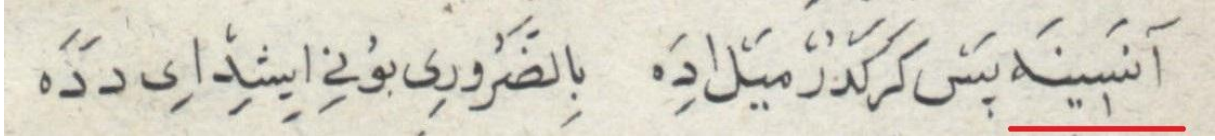


bunların her biri begler begidir

elleri altında olana râ'îdür (205)

Aşağıdaki beyitte ise Türkçe *ana* kelimesinin vezne (fâ'ilâtün) uygun olarak hem med harfleriyle hem de dik kesre ile yazıldığı ve *ānesîne* şeklinde okunduğu görülmektedir.

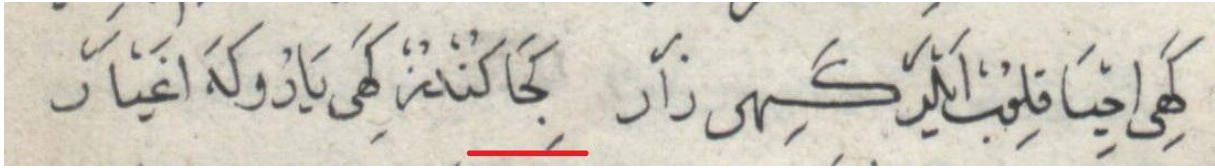




anasına pes gerekdür meyl ide

bi'z-żarūrī bunu işid iy dede (255)

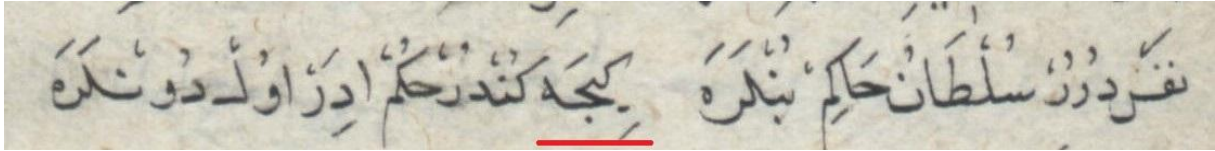
Yine *gece* kelimesinin yazımında da farklılıklar dikkat çekmektedir. Kelime normalde güzel he (°) ile yazılırken aşağıdaki beyitte kapalı heceye denk geldiği için elifle yazılarak uzun okunacağına işaret edilmiştir.



gehī ihyā kılup eyler gehī zār

gice gündüz gehī yār u geh agyār (852)

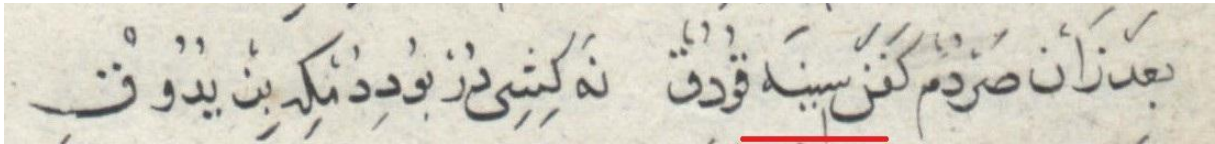
Bu örnekte ise sonu güzel he (°) ile yazılmış, kapalı heceye denk gelen ilk hece de medli olarak imlâ edilmiştir.



nefs durur sulţān-ı hākīm bunlara

gice gündüz hükm ider ol dūnlara (206)

Mezar anlamına gelen Eski Anadolu Türkçesi dönemi kelimelerinden *sin*, normalde medsiz yazılmakla birlikte kapalı heceye denk geldiği için hem medli yazılmış hem de dik kesre ile gösterilmiştir.

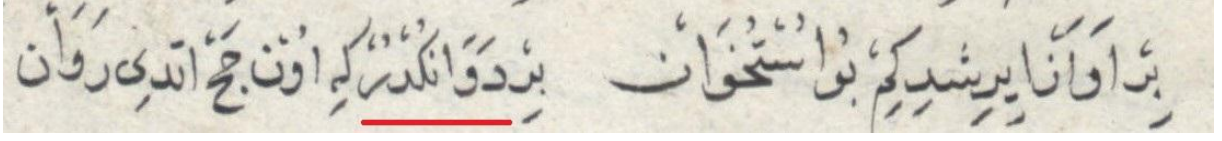


ba'd-ez-ān şardum kefen sine qoduk

ne kişidür bu didüm ki biz yuduk (308)



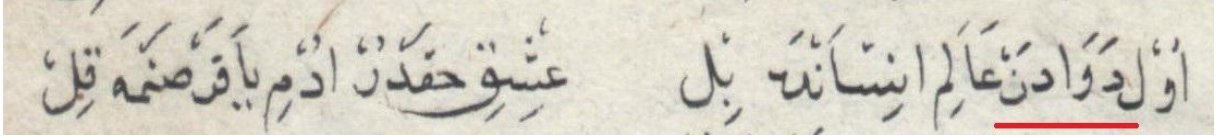
Türkçe bir kelime olan *deve* güzel he (◦) ile yazılırken aşağıdaki beyitte kapalı heceye denk geldiği için medli olarak yazılmıştır.



bir avâz irişdi kim bu üstülhân

bir devenüñdür ki on hac itdi cân (465)

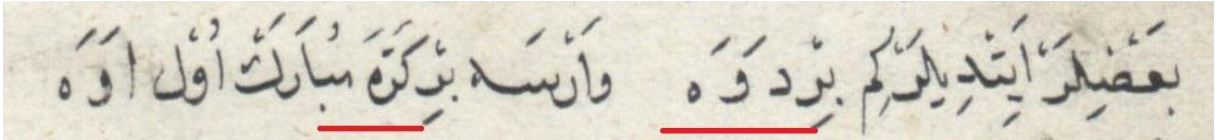
Aynı durum aşağıdaki beyitte de görülmektedir.



ol deveden 'âlem-i insânda bil

'ışk-ı Hakdur od mı yaqar şanma kıl (495)

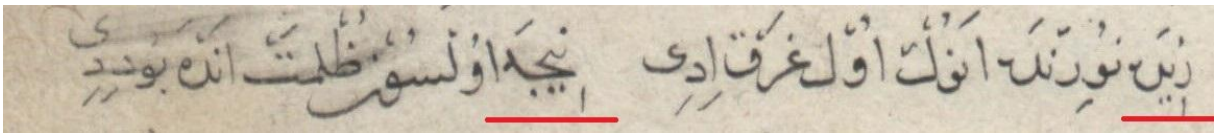
Halbuki bu örnekte normal olarak medsiz yazılmıştır.



ba'zilar ayıtdılar kim bir deve

varsa bir kerre mübârek ol eve (457)

Nice Türkçe bir kelimedir. Aşağıdaki beyitte ilk hecesi kapalı heceye denk geldiği için medli yazılmış ve dik kesre ile harekelenmiştir.

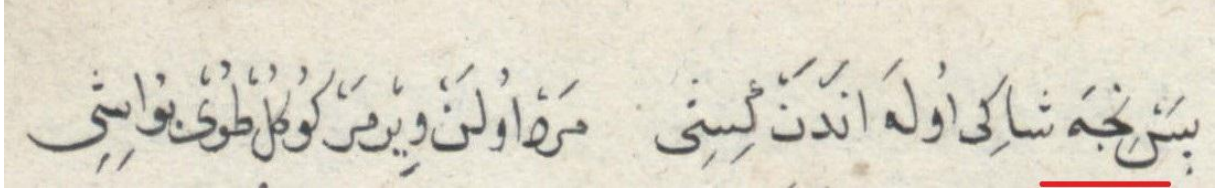


zîra nûrında anuñ ol ġarq idi

nice olsun zulmet anda bu didi (75)



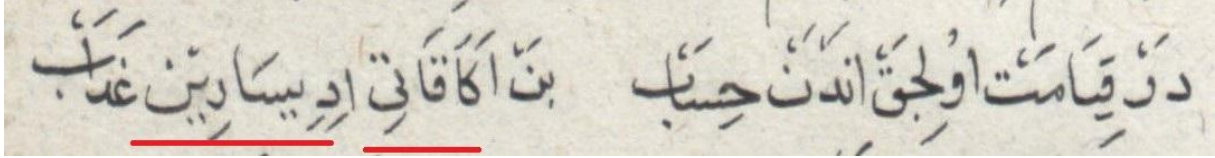
Bu örnekte ise ilk hece açık heceye denk geldiği için med harfi kullanılmamıştır.



pes nice şākī ola andan kişi

merd olan virmez göñül tıy bu işi (262)

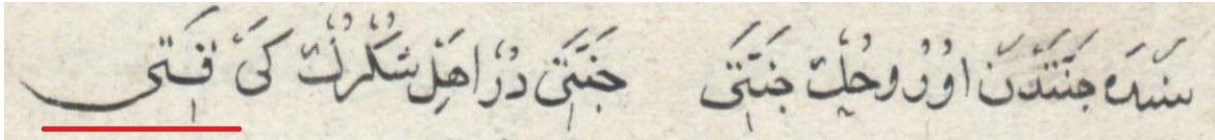
Aşağıdaki beyitte hem Türkçe *katı* kelimesinin ilk hecesi hem de *idiser* fiilinin eki kapalı heceye denk geldiği için medli yazılmıştır.



der kıyāmet olucağ andan hisāb

ben aña katı idiserin 'azāb (392)

Bu örnekte ise *katı* kelimesinin ilk hecesi medsiz yazılırken ikinci hece dik kesre ile harekelenmiştir.

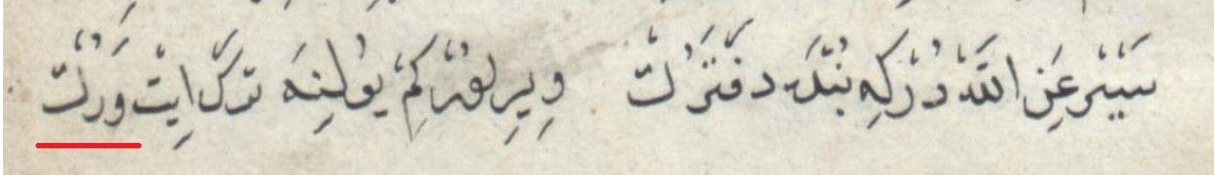


sende cennetden o rūḥuñ cenneti

cennetidür ehl-i şükriñ key katı (400)

Varlık anlamına gelen *var* kelimesi normalde vav harfinden sonra elif'le yazılır. Ancak aşağıdaki beyitte açık heceye denk geldiği için elif harfi, med harfi gibi değerlendirilip hecenin uzun okunmasına sebep olabileceği endişesiyle yazılmamıştır.

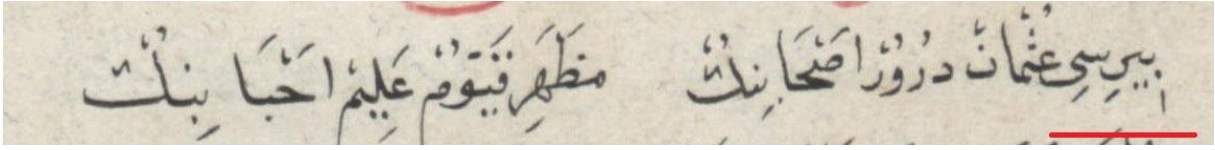




seyr 'anillâhdur ki bunda defterüñ

virilür kim yoluna terk it varuñ (677)

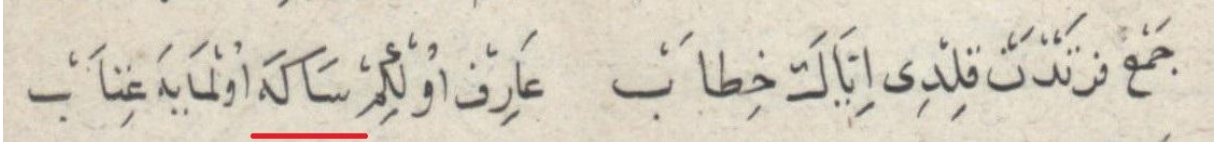
Zamirlerin yazılışında da aynı durumla karşılaşılmaktadır. Aruz vezninin kapalı hecesine denk gelen hecelerde med harfi ve dik kesre kullanılırken açık hecelerde medsiz yazım dikkat çekmektedir. Aşağıdaki beyitte kapalı heceye denk gelen *birisi* zamirinin ilk hecesi hem ya ile yazılmış hem de dik kesre ile gösterilmiştir.



birisi 'Osmân durur aşhâbınuñ

mazhar-ı kayyûm 'alîm aḥbâbınuñ (104)

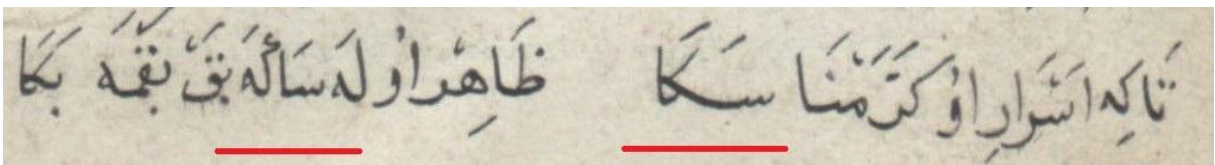
Saña kelimesinde de farklı imlâlarla karşılaşılmaktadır. Aşağıdaki beyitte kapalı heceye denk geldiği için elif ile yazıldığı halde diğer beyitte açık heceye denk geldiği için elif olmadan yazılmıştır.



cem '-i fertden kıldı iyyâke ḥiṭâb

'ârif ol kim saña olmaya 'itâb (41)

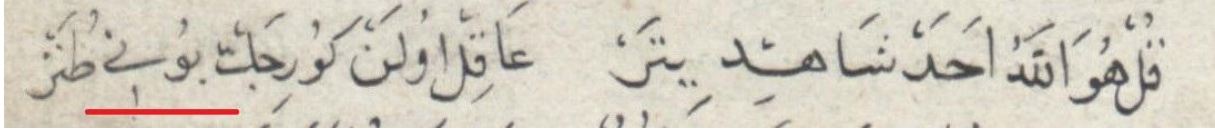
Bu ikili kullanımı aynı beyit üzerinde de görmekteyiz. Aynı kelime aşağıdaki beytin birinci mısraında medsiz yazılırken ikinci mısraında medli yazılmıştır.



tā ki esrārı o kerremnā saña

zāhir ola saña baḡ baḡma baña (186)

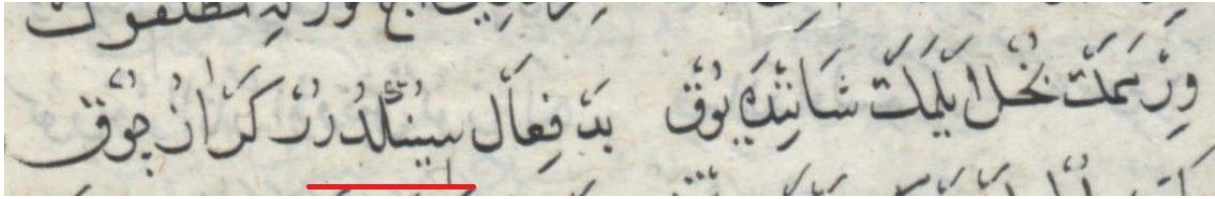
Bunu zamirinin de uzun okunması gereken durumlarda dik kesre ile harekelendiği görülmektedir.



ḡul hüvallāhu eḡad şāhid yeter

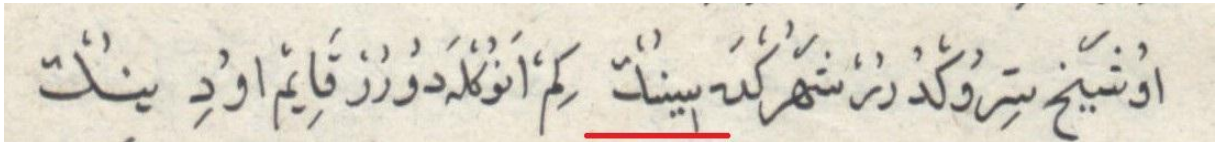
'āḡıl olan göricek bunu tutar (172)

Metinde *sen* zamirinin yazımında da farklılık görülmektedir. Aruz imlâsına uygun medli yazımlarda *sen* yerini *sin*'e bırakmaktadır. Aşağıdaki beyitte hem *sin* olarak yazılmış hem de dik kesre ile uzun okunacağına işaret edilmiştir.



virmemek buḡl eylemek şānında yok

bed fi 'āl sinüñ durur ger az u çok (380)



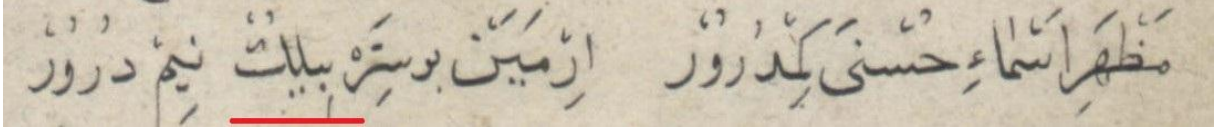
o şeyḡ sirruñ durur şehrüñde sinüñ

kim anuñla durur ḡāyim o dñüñ (590)

- Fiiller



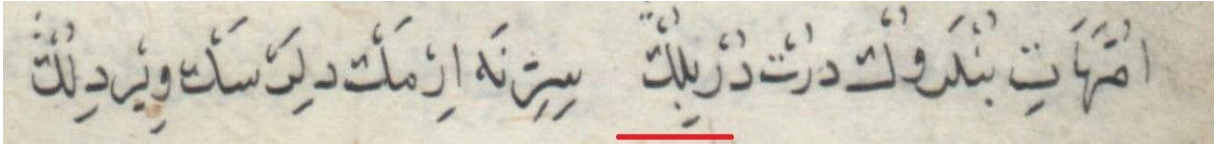
Fiillerde de benzer bir durum söz konusudur. Uzun okunacak sesler hem medli yazılmış hem de ya med harfi kullanılan heceler dik kesre ile harekelenmiştir. Aşağıdaki beyitte *bilüñ* kelimesindeki bi- hecesi fâilâtün tef'ilesinin lâ kapalı hecesine denk geldiği için dik kesre ile imlâ edilmiştir.



mazhar-ı esmâ-i hüsnâ kim durur

irmeyen bu sırra bilüñ nîm durur (37)

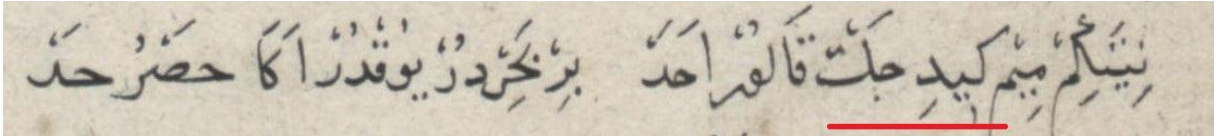
Halbuki bu beyitte açık heceye denk gelen bi- hecesi hem medsiz hem de dik kesre olmadan imlâ edilmiştir.



ümmehātu bunlaruñ dörtdür bilüñ

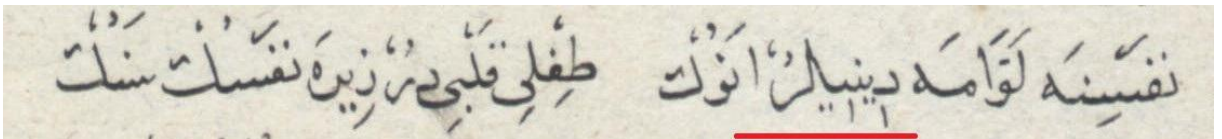
sırrına irmek dilerseñ vir dilüñ (362)

Aşağıdaki beyitlerde de benzer örnekler bulunmaktadır. Aynı şekilde bu kelimelerde de kapalı heceye denk gelen heceler hem ya ile yazılmış hem de dik kesre ile harekelenmiştir.



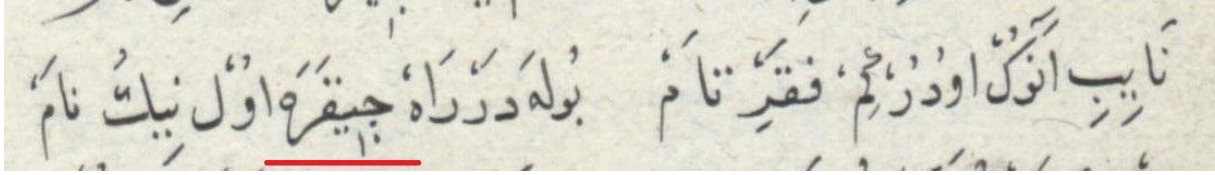
nitekim mîm gidicek kalur ehad

bir bañirdür yokdur aña haşr u had (59)



nefsine levvâme dinilür anuñ

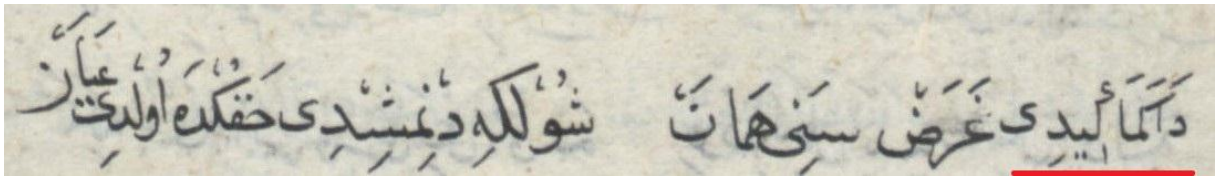
ıflî kalbidür zîrâ nefsiñ seniñ (252)



nāyibi anuñ odur kim faqr-ı tām

bula der-rāh çıkara ol nīk-nām (132)

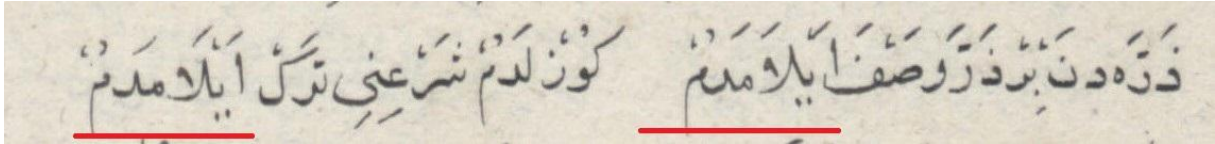
deñemek-idi fiilinin yazımında da aruz imlâsına uygunluk söz konusudur. Aşağıdaki beyitte hem ilk hece hem üçüncü hece kapalı heceye denk geldiği için medli yazılmış hem de *-idi* yardımcı fiilinin ilk hecesi dik kesre ile harekelenmiştir.



deñemek-idi ġaraž seni hemān

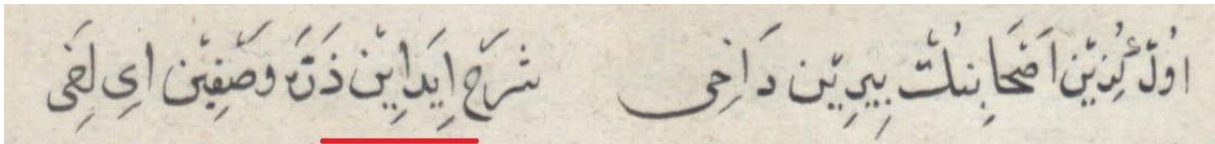
ş'olki dinmişdi haķuñda_oldı 'ayān (224)

Aşağıdaki beyitlerde altı çizili fiillerin tef'ilenin kapalı hecesine denk gelen heceleri elif med harfiyle imlâ edilmiştir.



zerreden bir zerre vaşf eylemedüm

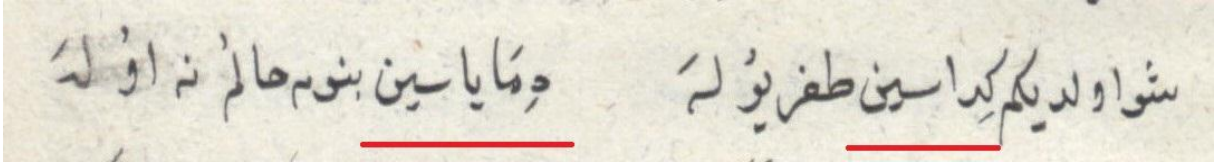
gözledüm şer'ini terk eylemedüm (78)



ol ġüzīn aşhābınuñ birin dahı

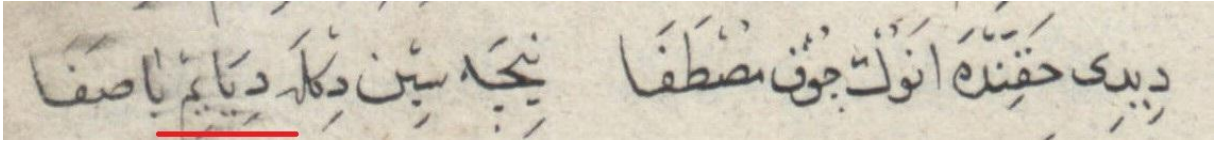
şerħ ideyin zerre vaşfin iy aħī (92)





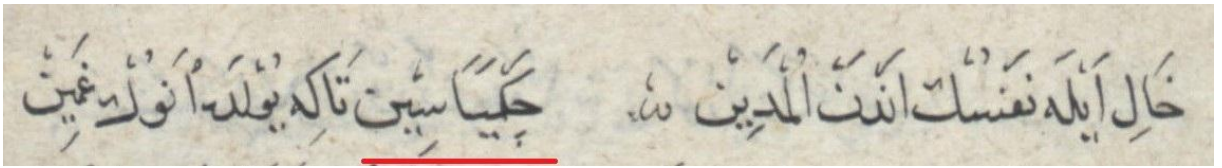
şu oldu kim giresin tođru yola

dimeyesin benüm hâlüm ne ola (944)



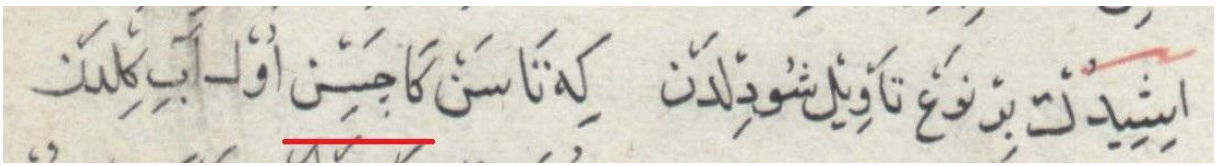
didi hakkında anuñ-çün Muştafâ

nicesin diñle diyeyim bā-şafâ (121)



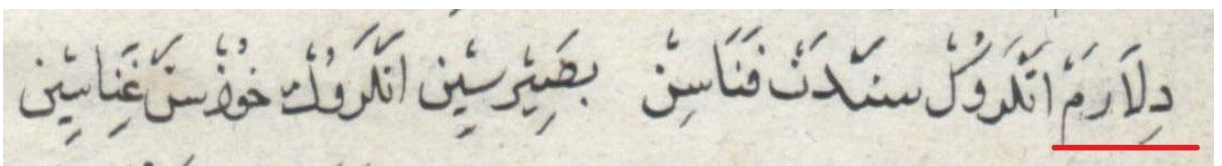
hālī eyle nefsiñ andan ölmedin

çekmeyesin tā ki yolda_anuñ ġamın (199)



işidüñ bir nevi' te'vîl şu dilden

ki tā sen geçesin ol āb u kilden (750)

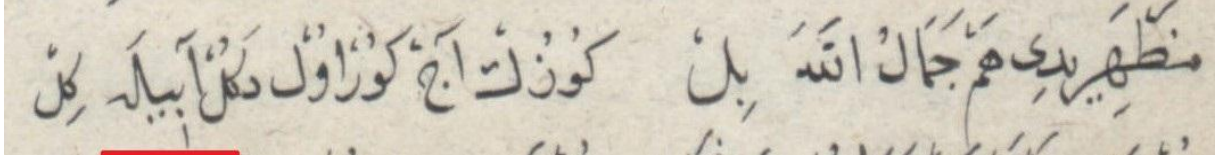


dilerem anlaruñ senden fenâsın

başîrsin anlaruñ hoş sen ğınâsın (837)

- **Bağlaçlar**

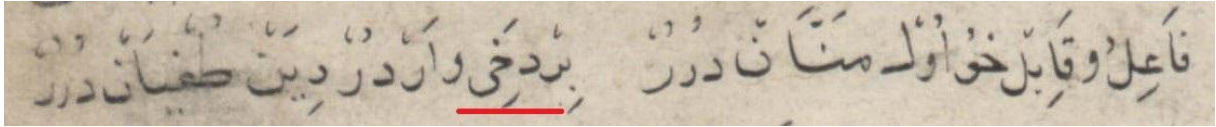
Bağlaçların yazımında da aruz imlâsı dikkat çekmektedir. *İle* bağlacı, kapalı heceye denk geldiği durumlarda hem ya ile yazılmış hem de dik kesre ile harekelenmiştir.



maẓhar-idi hem cemâlullâha bil

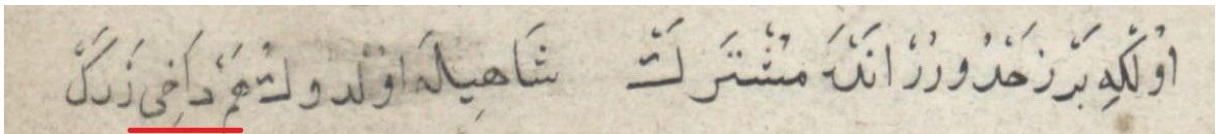
gözün aç gör ol degül âb-ile kil (86)

En çok karşımıza çıkan bağlaçlardan biri olan *dahı* kelimesinin vezne göre farklı imlâları söz konusudur. Aşağıdaki beyitlerden ilkinde açık heceye denk gelen ilk hece medsiz yazılırken aynı hece ikinci beyitte kapalı heceye denk geldiği için medli olarak yazılmıştır.



Fâ'ül ü Qābil Hı ol Mennān durur

Bir dahı vardur diyen tuğyān durur (20)

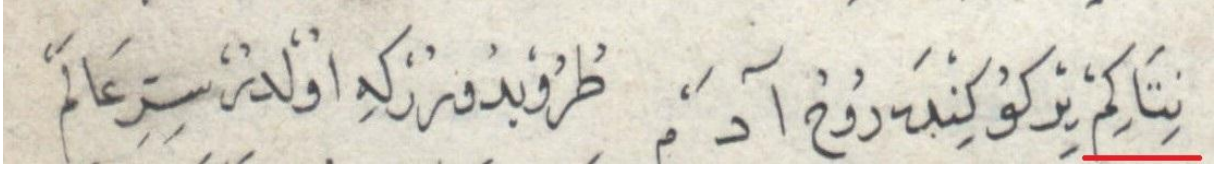


ol ki berzah durur anda müşterek

Şāh-ile olduñ u hem dahı zerek (47)

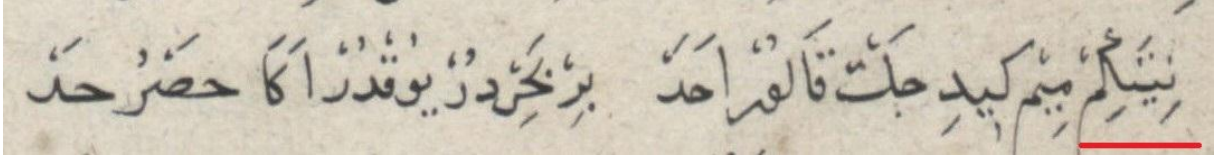
Nitekim bağlacının yazımında da farklılıklar görülmektedir. Normalde medsiz yazılan kelimenin aşağıdaki beyitte ikinci hecesi elifle yazılmışken bir sonraki beyitte ilk hecesinin ya ile yazıldığı görülmektedir.





nitekim yir göginde rūḥ-ı Ādem

tırub durur ki oldur sırr-ı 'ālem (825)

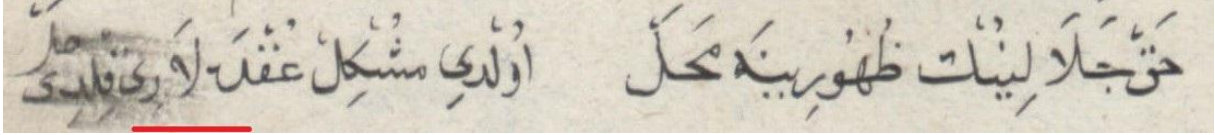


nitekim mīm gidicek kalur eḥad

bir bahirdür yoḡdur aña ḥaşr u ḥad (59)

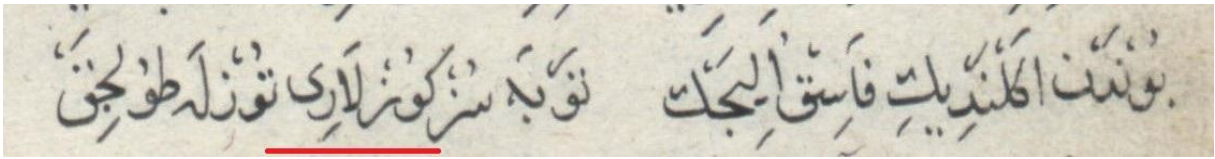
- Ekler

Kelimelerde olduğu gibi eklerin yazımında da aruz imlâsının etkisi görülmektedir. Aşağıdaki beyitte *-ler* çoğul eki kapalı heceye denk geldiği için medli imlâ edilmiştir:



Ḥaḡ celāliniñ zuhūrına maḥal

oldı müşkil 'uḡdeleri kıldı ḥal (94)

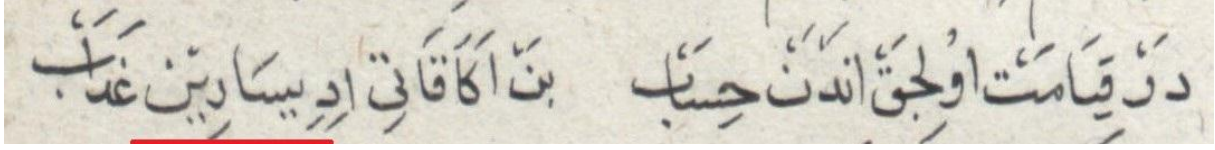


bundan añlandı ki fâsiḡ öliceḡ

tevbesüz gözleri tuzla tılıcaḡ (310)



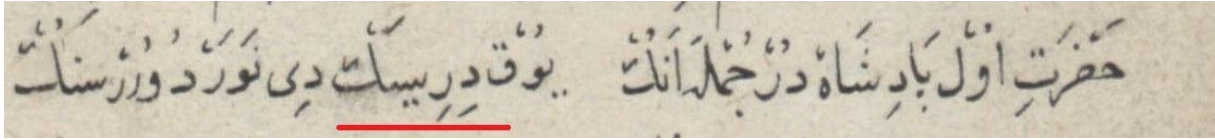
-isar/-iser ekinin yazımında benzer bir durum söz konusudur. Aşağıdaki beyitte *idiser* fiilinin kapalı heceye denk gelen ikinci ve üçüncü heceleri medli yazılmıştır.



der kıyâmet olucağ andan hisâb

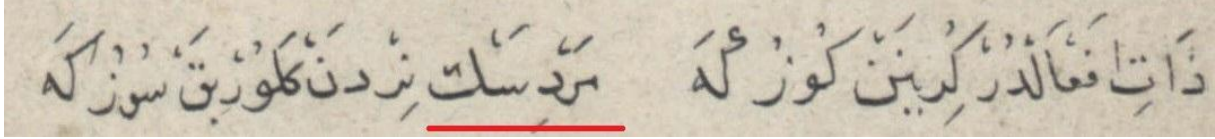
ben aña qatı idiserin 'azâb (392)

Metinde *ise* şart eki de vezne göre imlâ edilmiştir. Aşağıdaki beyitlerin ilkinde kapalı heceye denk gelen *ise* şart eki ya harfi ile kelimeye birleşmişken ikinci beyitte açık heceye denk geldiği için ya harfi yazılmamıştır.



hazreti ol pâdişâhdur cümle_anuñ

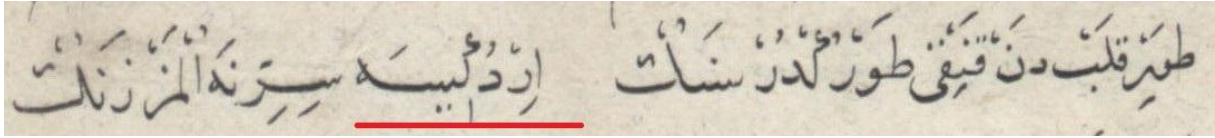
yok dir-iseñ di ne var durur senüñ (32)



zât-ı ef'âldür görinen gözüne

merd-iseñ nirden gelir baş sözüne (34)

Aşağıdaki beyitte de yine kapalı heceye denk geldiği için dik kesre ile gösterilmiştir.



ıavr-ı kalbden kağı tavrüñdur senüñ

irdüñ-ise sırrına olmaz zenüñ (40)

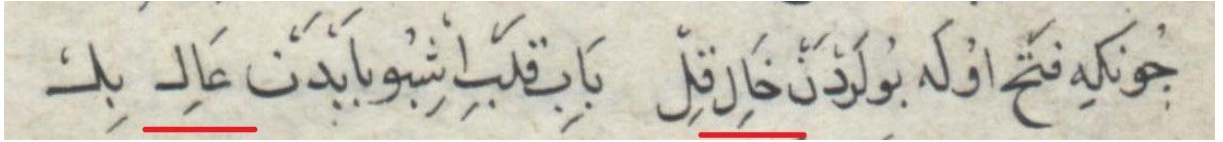


2. Arapça ve Farsça Kelimelerin Aruza Göre İmlâ Edilmesi

Aruz imlâsı aslında Türkçe kelimeler için söz konusudur. Ancak incelediğimiz metinden yola çıkarak bu durumun sadece Türkçe kelimelerde değil Arapça ve Farsça kelimelerde de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Atabey Kılıç (2008: 474) konuyla ilgili makalesinde benzer bir tespiti şu şekilde dile getirmiştir: “Aruz imlâsının, her ne kadar Türkçe kelimelerin vezne ve tef’ilelere göre yazılışını belirlediğini söylüyor isek de özellikle Eski Anadolu Türkçesi dönemi metinlerinde Farsça ve hatta Arapça kelimelere bile müdahale ettiğini görmekteyiz.”

Özellikle Arapça kelimelerde medli hecelerinin vezin gereği medsiz yazılması söz konusudur ki bu durumun tıpkı Türkçe kelimelerde vezin gereği medli-medsiz imlâ ediş gibi bilinçli bir uygulama olduğu kanaatindeyiz. Zira incelediğimiz Esrâr-ı Garîbe’de bu şekilde pek çok örnekle karşılaşmaktayız.

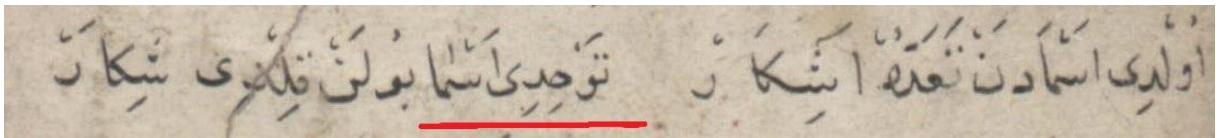
Eserde Arapça ve Farsça kelimelerde açık heceye denk gelen durumlarda med harfinin yazılmadığı dikkat çekmektedir. Aşağıdaki beyitte *hâlî* ve *‘âlî* kelimelerinin son heceleri açık heceye denk geldiği için ya harfi yazılmamıştır. Hâlbuki kelimelerin aslında bu harf bulunmaktadır.



çünkü feth ola bulardan hâlî kı

bâb-ı kalbi işbu bâbdan ‘âlî bil (209)

Aşağıdaki beyitte Arapça *tevḥîd* kelimesi ya ile yazılması gerekirken kısa heceye karşılık geldiği için ya harfi olmadan yazılmıştır. Ayrıca Farsça terkiplerde izafet kesresi kapalı heceye denk gelmişse burada olduğu gibi ya ile yazılmıştır.

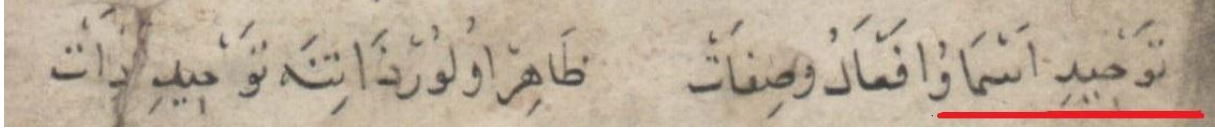


oldı esmâdan ta‘addüd âşikâr



tevḥîd-i esmâ bulan kıldı şikâr (10)

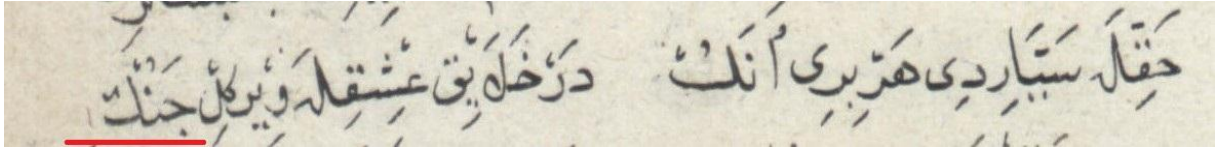
Ancak müstensihin bu konuda yer yer tutarlı davranmadığını da söylemek gerekir. Zira 10. beyitte yaptığı bu uygulamanın ardından 12. beyitte *tevḥîd* kelimesi aynı *tef*'ileye karşılık geldiği halde hem *ya* ile yazılmış hem de *dik* esre ile harekelenmiştir.



tevḥîd-i esmâ vü ef'âl ü şifât

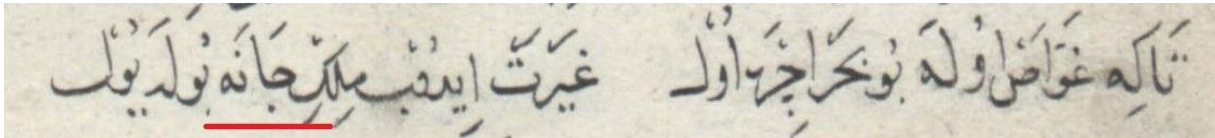
zâhir olur zâtına tevḥîd-i zât (12)

Cân kelimesinin yazımında ikili kullanım söz konusudur. Normalde medli yazılan bu kelimenin açık heceye denk geldiği yerlerde medsiz yazımı dikkat çekmektedir. Aşağıdaki beyitlerin ilkinde açık heceye denk geldiği için medsiz yazılmışken ikincisinde medli yazılmıştır.



Ḥaqq-ıla seyyâr-idi her biri _anuñ

der ḥalâyîk 'ışk-ıla virgil cânuñ (146)

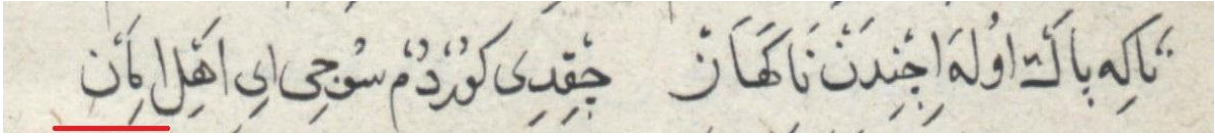


tâ ki ğavvâş ola bu baḥr içre ol

ġayret idüp milk-i cāna bula yol (286)

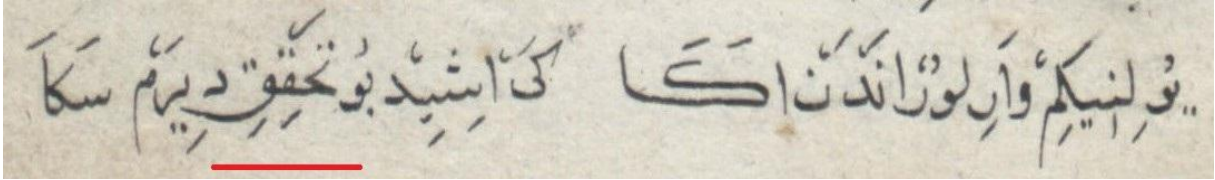
Aşağıdaki beyitlerde aslı medli olan *īmān*, *taḥkîk*, *kāfî*, *vāfî*, *bākî*, *ta'lîm*, İbrâhîm, *şûret*, *teşvîş*, *kürsî*, *insânî*, *ḳudsî* ve *nâsî* kelimelerinin aruz *tef*'ilesinin açık heceye denk gelen heceleri medsiz imlâ edilmiştir³.

³ Örnekler çoğaltılabilir ancak makalenin hacmi göz önünde bulundurularak bu kadarla iktifa edildi.



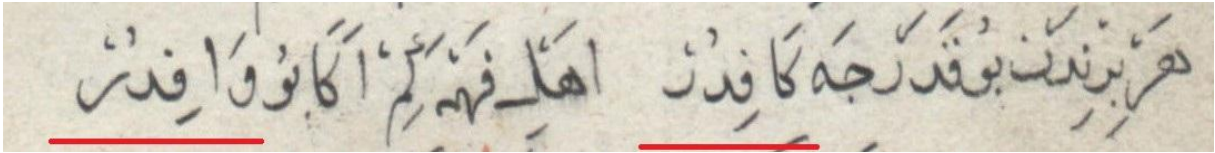
tā ki pāk ola içinden nā-gehān

çıkdı gördüm süci iy ehl-i imān (306)



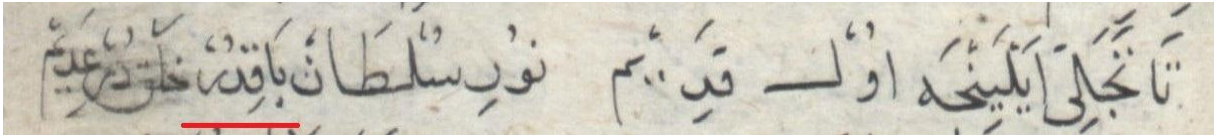
yolını kim varılır andan aña

key işid bu tahkiki direm saña (399)



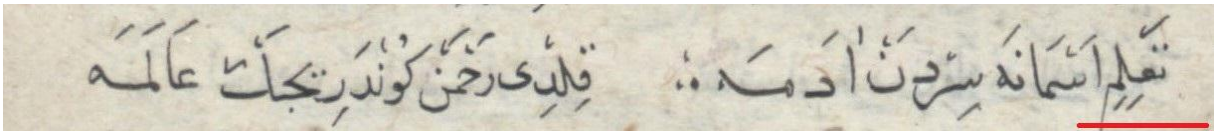
her birinden bu kadarca kâfidür

ehl-i fehme kim aña bu vâfidür (336)



tā tecellī eyleyince ol Kadīm

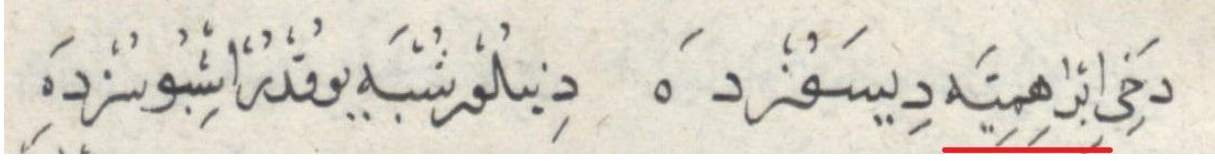
nūr-ı Sulṭān bākīdür halkdur ‘adīm (372)



ta ‘līm-i esmāna sırdan ādeme

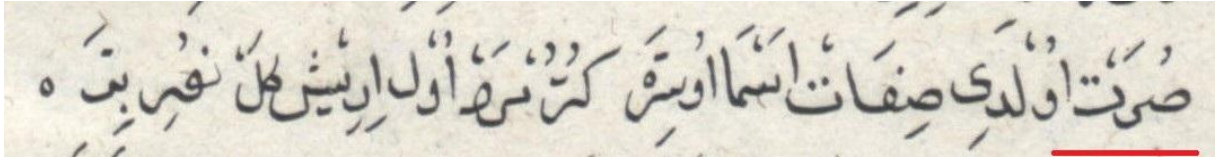
kıldı Raḥmān göndericek ‘āleme (189)





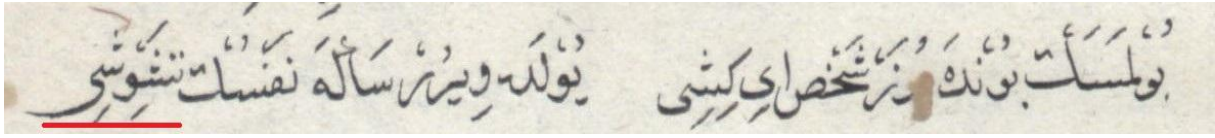
dağı İbrâhîmiyye disevüz de

dinilür şübhe yoğdur işbu sözde (867)



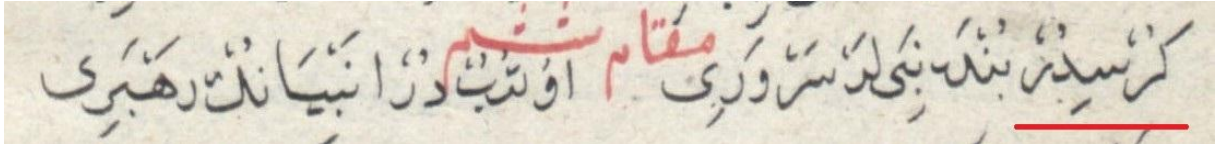
şûret oldı şifât esmâ o sirra

götür merd ol iriş gel nûr-ı birre (931)



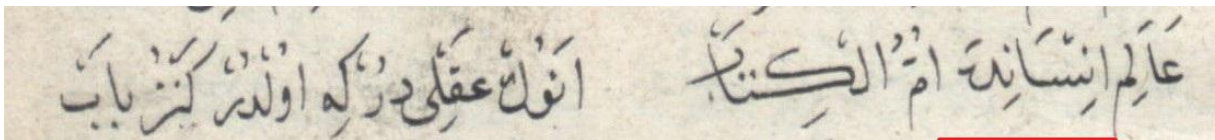
bulmasañ bunda [yüze]n şahş iy kişi

yolda virür saña nefsün teşvîşi (540)



kürsîdür bunda nebîler serveri

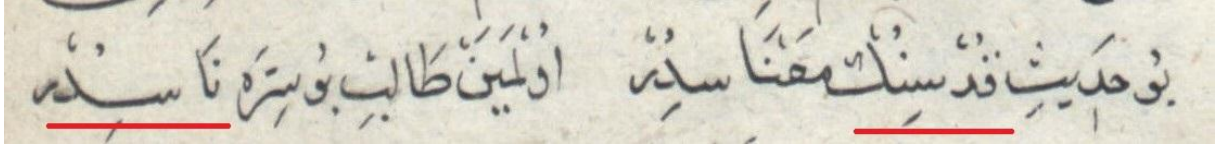
oturupdur enbiyānuñ rehberi (609)



'âlem-i insânîde ümmü'l-kitâb



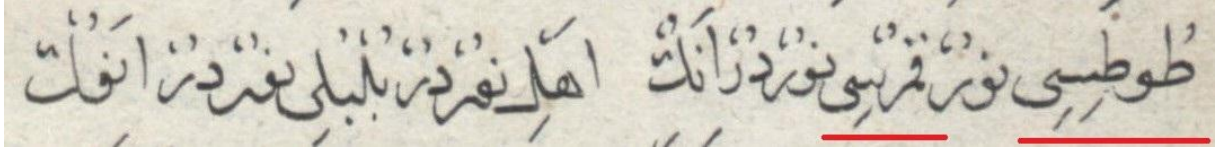
anuñ 'aqlıdur ki oldur kenz ü bāb (622)



bu hadîs-i kudsinüñ ma'nâsıdur

olmayan tâlib bu sırra nâsîdür (676)

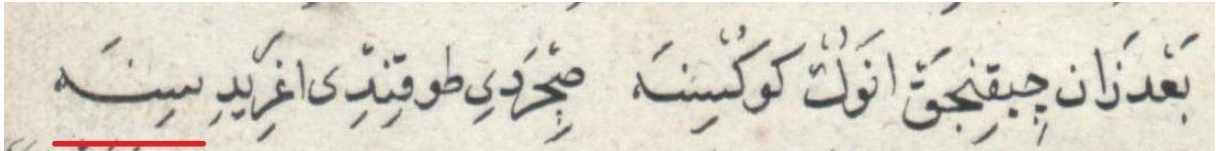
Farsça olan *tûfî* ve *kumrî* kelimelerinin asılları medlidir ancak aşağıdaki beyitte ikinci heceleri açık heceye denk geldiği için ikisi de medsiz yazılmış ve kısa okunacağına işaret edilmiştir.



tûfîsi nûr kumrîsi nûrdur anuñ

ehli nûrdur bülbülü nûrdır anuñ (332)

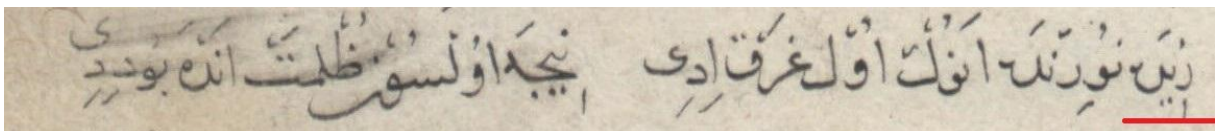
Yine bu örnekte de Farsça *sîne* kelimesinin ilk hecesi açık heceye denk geldiği için medsiz yazılmıştır.



ba'd-ez-ân çıkınca anuñ gögsine

şıçradı tokındı ağrıdı sîne (464)

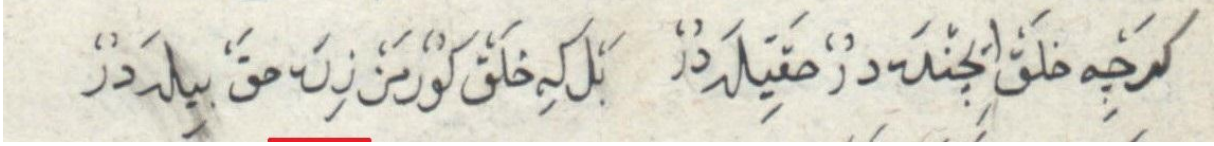
Farsça bir bağlaç olan *zîrâ* kelimesinde de birden fazla imlâ şekliyle karşılaşılmaktadır. Aşağıdaki beyitte *zîrâ* kelimesinin sonu açık heceye denk geldiği için güzel he • ile yazıldığı ilk hecenin ise dik kesre ile uzatıldığı görülmektedir.



zîra nûrında anuñ ol ğarķ idi

nice olsun z̄ulmet anda bu didi (75)

Bu örnekte ise ilk hece açık heceye denk geldiği için medsiz yazılmıştır.



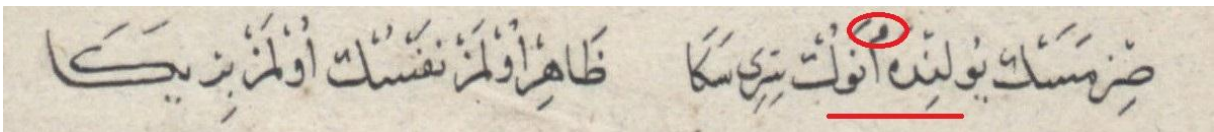
gerçi halk içindedür Hakk-ıladur

belki halk görmez zîra Hakk biledür (638)

3. Diğer Aruz Tasarrufları

- Vasl (Ulama)

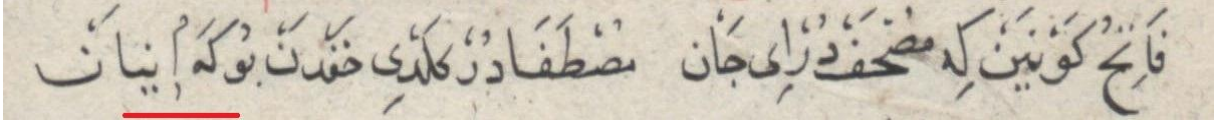
Esrâr-ı Garîbe metninde aruz imlâsı çerçevesinde ele alınabilecek konulardan birisi de vasl'dır. Vasl sonu ünsüzle biten bir kelimenin vezin gereği ünlü ile başlayan bir kelimeye katarak okumaktır. Böylelikle kapalı olan hece açık hece olur ve vezne uygun hale gelir. Ancak bunun yanında bir ünlü hecenin başka bir ünlü heceye katılarak yapılan vasl uygulaması da vardır ki metinde en çok karşılaşılan durumlardan birisi de budur. Eserde bu tür ulamanın yapıldığı kelimeler normal imlâ edilmiş ancak ulama yapıldığı ötreye benzeyen özel bir işaret ile gösterilmiştir. Aşağıdaki beyitlerin ilkinde *yolında anuñ* ikincisinde ise *buña inan* kelimeleri arasında vasl yapılmış, bu durum ötreye benzer bir işaret ile gösterilmiştir.



şızmasañ yolında_ anuñ sırrı saña

zāhir olmaz nefsuñ olmaz bir yaña (55)

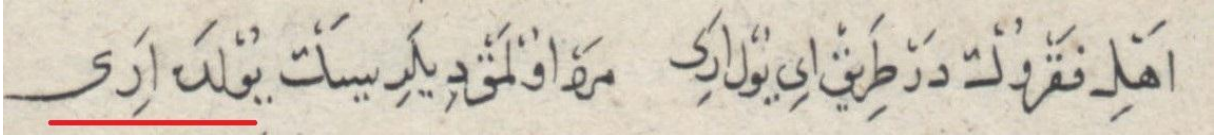




fâtiḥ-i kevneyn ki muşḥafdur i cān

Muştafādur geldi Haktan buña_inan (56)

Ancak bu uygulamanın metnin tamamında istisnasız yerine getirildiğini söyleyemeyiz. Zira yer yer iki ünlü hece arasında vasl yapıldığı halde söz konusu işaretin kullanılmadığı beyitler de mevcuttur:

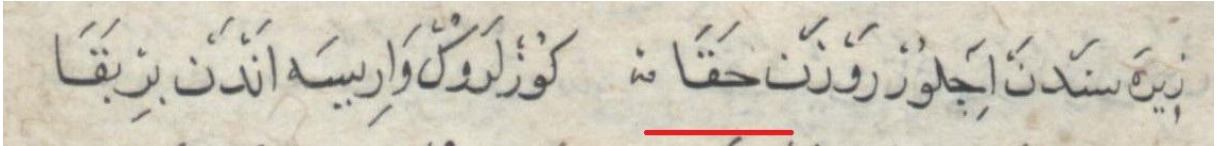


ehl-i fakruñ der-tarîḳ iy yol eri

merd olmak diler-iseñ yolda_eri (54)

- Tahfif (Kasr)

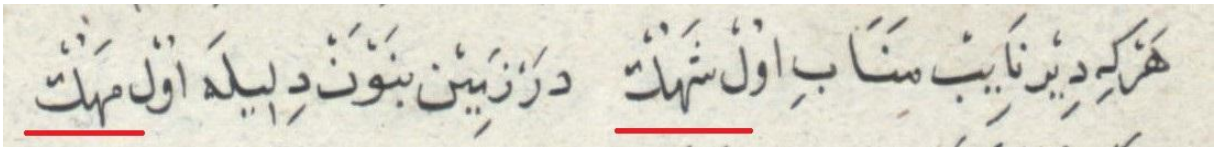
Klasik Türk şiirinde vezin gereği şeddeli bir harfin şeddesiz okunmasına tahfif denilir. Aşağıdaki beyitte aslında *Hakka* şeklinde yazılması gereken kelime vezin gereği *Haka* olarak yazılarak tahfif yapılmıştır.



zîrâ senden açılır revzen Haka

gözleriñ var-ise andan bir baça (187)

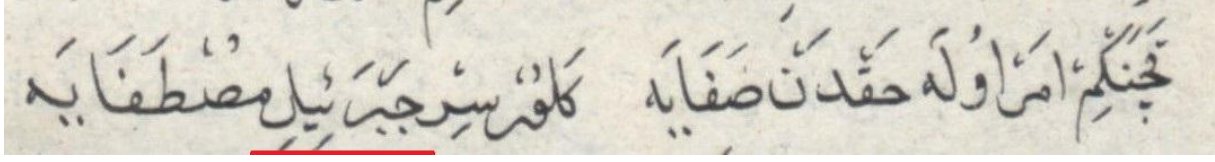
Yine bazı kelimelerde uzun ünlülerin düşürülmesine, kelimelerin kısaltılmasına da bu ad verilir. Aşağıdaki örnekte Farsça *şāh* ve *māh* kelimelerinin vezne göre *şeh* ve *meh* şeklinde yazıldığı görülmektedir.



her ki dir nâyib menâbı ol şehüñ

der-zemîn benven dil-ile ol mehüñ (130)

Aşağıdaki beyitte ise *Cebrâ'îl* kelimesinin *Cebre'îl* olarak yazıldığı görülmektedir.

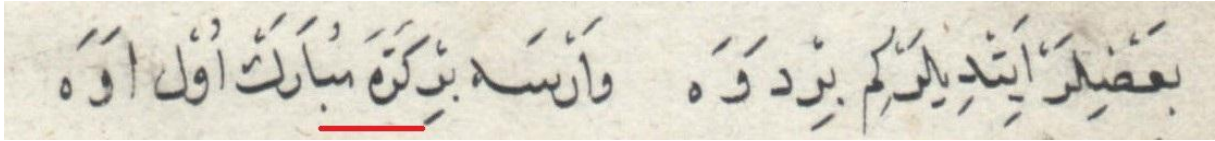


kaçan kim emr ola Hâkdan şafāya

gelür sır Cebre'îli Muştafāya (757)

- Teşdîd

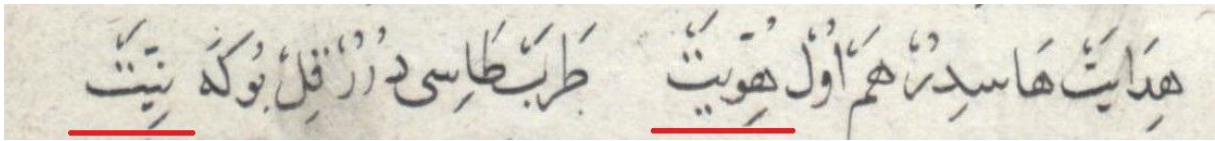
Aslı şeddeli olan kelimelerin vezin gereği şeddesi kaldırıldığı gibi bazı kelimelerde de vezin gereği şedde ile vurgu yapılmıştır. Bu uygulamaya teşdîd denilir. Aşağıdaki beyitte *kere* kelimesi *kerre* olarak şeddeli yazılmıştır.



ba'zilar ayıldılar kim bir deve

varsa bir kerre mübârek ol eve (457)

Aşağıdaki beyitte vezin için hem *niyet* hem de *hüviyet* kelimesi şeddeyle vurgulu olarak yazılmıştır.



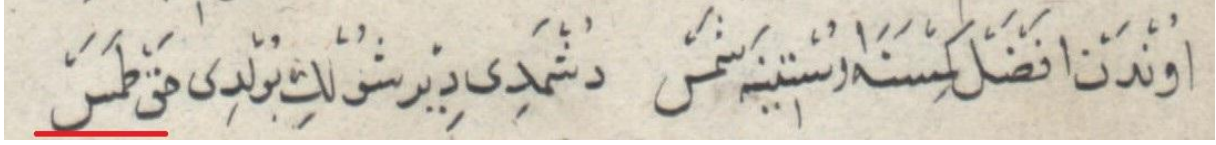
hidāyet hāsıdur hem ol hüviyyet

tarab tāsı durur kıl buña niyyet (724)

- Sakin Harfin Harekeli Okunması

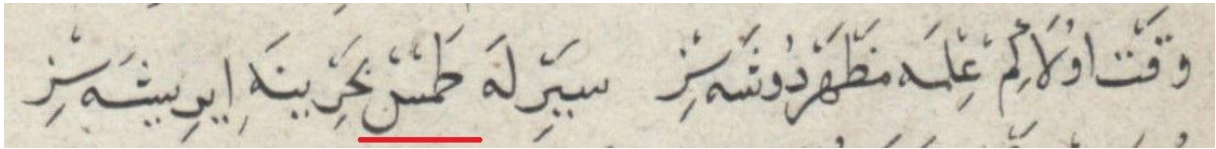


Metinde bazı kelimelerde sakin olması gereken harfler harekeli olarak okunmuş, böylelikle hece sayısı artırılarak mısraın vezne uyması sağlanmıştır. Zira aynı kelimenin başka beyitlerde doğru yazıldığı görülmektedir. Aşağıdaki ilk beyitte *ṭams* kelimesi vezne uyması için *ṭamas* şeklinde harekelenirken diğer beyitte *ṭams* şeklinde yazılmıştır.



ondan efdal kimsene üstine şems

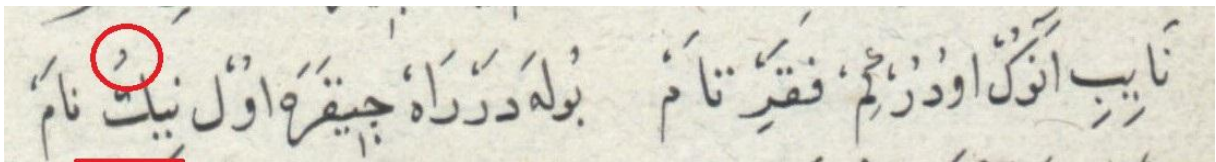
düşmedi dir şol ki buldı haḳ ṭamas (87)



vakt ola kim 'ilme mazhar düşesiz

seyr-ile ṭams bahrine irişesiz (107)

Metinde 1,5 hece değerinde okunacak medli hecelerin yer yer hareke ile gösterildiği dikkat çekmektedir. Aşağıdaki beyitte nîk hecesi 1,5 hece değerindedir ve son ses ötre ile harekelenmiştir.



nāyibi anuñ odur kim faḳr-ı tām

bula der-rāh çıkara ol nîk-nām (132)

Ayrıca zaman zaman sakin harfler harekelenerek hece artırılmış ve mısra vezne uygun hale getirilmiştir. Aşağıdaki beyitte aslı *nūreyn* olan kelime sonu iki ünsüzle bitmesine rağmen metinde *nūreyin* şeklinde yazılmıştır.

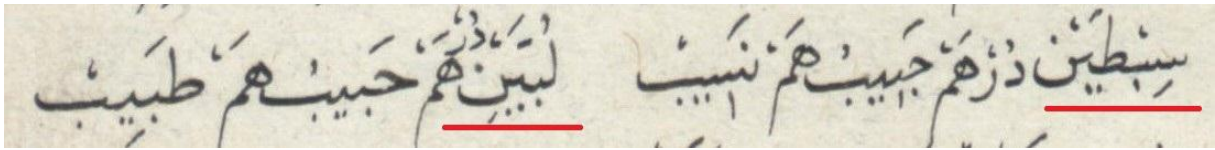




nūreyinden şimdiden giri beyān

şerḥ ideyim ki odur 'ayn-ı 'ayān (137)

Bu örnekte de aynı şekilde Arapça *sıbtayn* ve *lubbeyn* kelimeleri vezin gereği *sıbtayn* ve *lubbeyn* şeklinde yazılmıştır.

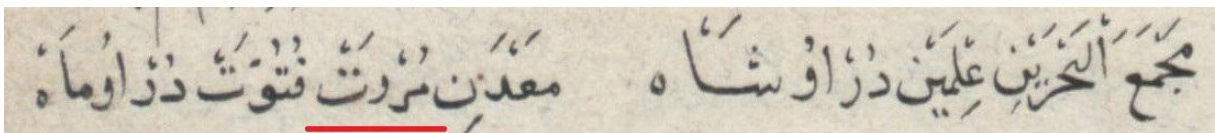


sıbtayndür hem ḥabīb ü hem nesīb

lubbeyndür hem ḥabīb ü hem ṭabīb (143)

- Harekeli Harfin Sakin Okunması

Esrâr-ı Garîbe metninde aruza bağlı olarak yer yer şeddeli kelimelerin şeddesi düşürülmüş yer yer de aslında harekeli olan ses sakin olarak yazılmıştır. Aşağıdaki beyitte, Arapça aslı *mürüvvet* olan kelime, halk dilindeki kullanımına uygun olarak hem şeddesiz hem de orta hecesi düşürülerek *mürvet* şeklinde yazılmıştır.

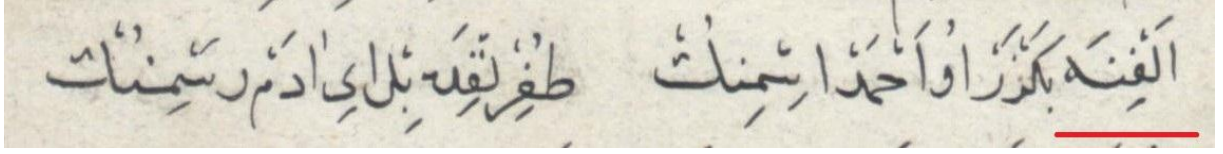


mecma 'a'l-baḥreyn-i 'ilmeyndür o şāh

ma 'den-i mürvet fütüvvetdür o māh (119)

Aşağıdaki beyitte ise aslında *elifine* olan kelimenin vezne uyması için *elfine* şeklinde harekelendiği görülmektedir.

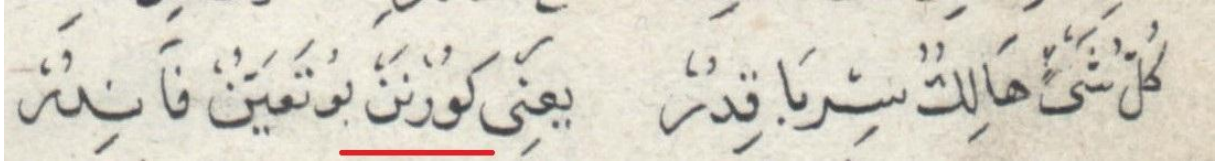




elfine beñzer o Ahmed isminüñ

toĖrılıķda bil iy ādem resminüñ (164)

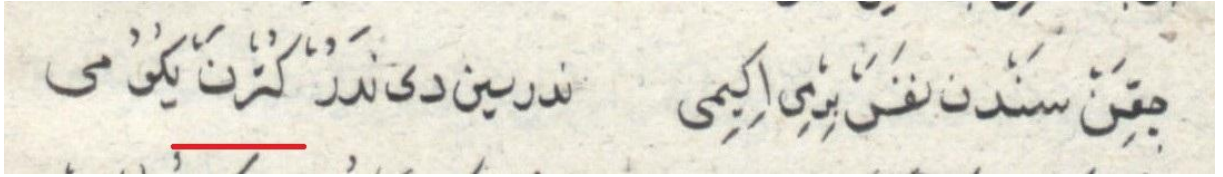
Aşağıdaki beyitte ise *görünen* fiili vezne uygun olması için *görnen* şeklinde harekelenmiştir.



küllü şey'in hālikün sır bākīdür

ya 'nī görnen bu ta'ayyün fānīdür (536)

Aşağıdaki beyitte de ses düşmesi görülmektedir. *Götüren* fiili *götren* şeklinde harekelenerek vezne uygun hale getirilmiştir.



çıkan senden nefes bir mi iki mi

ne dirsın dī nedür götren yükümi (953)

SONUÇ

1. İncelediğimiz Esrâr-ı Garîbe adlı eserde müstensih aruza bağlı olarak bir takım imlâ değişikliklerine gitmiş, kelimelerin yazılışında çeşitli tasarruflarda bulunmuştur.
2. 15. yüzyılın ikinci yarısına ait olan bu metinde özellikle Türkçe kelimelerin kapalı heceye denk gelen hecelerinde medli yazım ve dik kesre kullanımı; Arapça ve Farsça kelimelerin açık heceye denk gelen hecelerinde aslı medli olan kelimelerin medsiz yazımı dikkat çekmektedir.
3. Metinde iki ünlü hece arasında yapılan vasl uygulamaları ötreye benzeyen bir işaretle gösterilmiştir. Aruz imlâsı olarak adlandırılan bu uygulama metinde genel olarak başarılı bir şekilde uygulanmış ancak yer yer tutarsızlıkların da bulunduğu tespit edilmiştir.
4. Eserde aruz vezni gereği tahfif (şeddeli harfin şeddesiz okunması), teşdîd (şeddesiz harfin şeddeli okunması), harekeli harfin harekesiz okunması, harekesiz harfin harekeli okunması gibi kelimenin yapısına müdahale kabul edilebilecek çeşitli aruz tasarrufları da bulunmaktadır.
5. Yapılan bu tespitlerden hareketle Cemâl-i Halvetî'nin Esrâr-ı Garîbe adlı mesnevîsinde her ne kadar bazı hatalar ve tutarsızlıklar bulunsa da vezne göre şekil alan bir imlâ uygulamasına gidildiğini, bunun da bir kusurdan ziyade bilinçli bir tercih olduğunu söyleyebiliriz.
6. Adı ister aruz tasarrufu ister aruz imlâsı olsun gerek daha önce üzerinde çalışılmış metinlerden gerekse incelediğimiz bu mesnevîden yola çıkarak aruzun Türkçenin imlâsında belirleyici bir unsur olduğu görülmektedir. Dolayısıyla klasik Türk edebiyatı içerisinde yer alan özellikle manzum metinlerin bu doğrultuda incelenmesi sonucu ortaya çıkacak neticeler bu konunun netlik kazanmasına vesile olacaktır.



KAYNAKÇA

AĞARI, Şerife (2019). *Cemâl-i Halvetî, Esrâr-ı Garîbe*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

AKSOYAK, İsmail Hakkı (2008). "Osmanlı Şairlerinin 'Aruz Tasarrufları' ve Araştırmacıların Gereksiz Müdahaleleri", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 3(6): 388-403.

ÇELTİK, Halil (2008). "Ahmed-i Rıdvan Dîvanı'na Göre Eski Harfli Metinlerde Vezin-İmlâ İlişkisi", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 3 (6): 159-172.

DÜZENLİ, M. Bayram; BULAK, Şahap (2018). "Aruz Vezninin Türk Şiirine Tatbikinde Başvurulan İmlâ/Telaffuz Tasarrufları ve Mahiyetleri", *SUTAD*, Bahar (43): 145-171.

KILIÇ, Atabey (2008). "Aruz İmlâsı Üzerine Notlar", *Turkish Studies Internati-onal Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 3(6): 471-487.

LEVEND, Agah Sırr (1953). "Âşık Paşa'nın Bilinmiyen İki Mesnevisi Fakr-Nâme ve Vaf-ı Hal", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* , 1 () , 205-284.

LEVEND, Agah Sırrı (1954). Levend, A . (1954). "Âşık Paşa'nın Bilinmeyen İki Mesnevisi Daha: Hikâye ve Kimya Risalesi", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* , 2 () , 265-284.

PAKSOY, Kezban (2008). "Tuhfe-i Mîr'de Aruz İmlâsına Dair Notlar", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 3(6): 521-535.

TARLAN, Ali Nihat (1935). "Bir İmlâ Hususiyeti", *Türkiyat Mecmuası* 3: 229-232.

YAZAR, Sadık (2016). "Klasik Türk Edebiyatında Aruz Etrafında Gelişen İmlâ Hususiyetleri", *Osmanlı Edebi Metinlerini Anlama Klavuzu, (Editör: Özer Şenödeyici)*, İstanbul: Kesit Yayınları.

